

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 5. No. 18. 1940

TÜRK HAKİMİ FARABİNİN UDU

Dr. A. SÜHEYL ÜNVER

Hakim ve feylesof Farabının tercemei halinden bâhis eserlerde musikişinas olduğunu ve bir musiki aletinin tarafından keşfedildiğini öğreniyoruz. (Elmedhal fi musiki) eserini musiki tarihi âlimleri pek mühim buluyorlar. Bunun fransızcası da basılmıştır (1).

İbni Ebi Usaybia, Tabakatül'etıbbâ eserinde (2): (Farabi) ilmi musikinin nazariyat ve ameliyatında gayei kusvaya vasıl olmuştu. Mu-maileyh bir musiki aleti icad etmişti. Çaldığı vakitte insanın bilcümle hissiyat ve infialâtını tahrik ederdi, diyor.

(سيف الدولة حمداني) nin sazen-deleri biraz fasıl yapıdıkta şeyh (Farabi) ademi iltifat ve çendan istimama tekayyüd etmeyip kendi cebinden biraz ağaç parçaları çıkarıp birbirlerine zam ve bir garib saz peyda ve serâgazi negamât eyledikte ehali meclise dıhk (gülme) ârız olup ol kadar güldüler ki bi-hud olunca ondan ol aleti bozup üslûbi âhar üzere edip çaldıkta cümle bükâ edip ağlaştılar ve yine bozup bir tarzı âhar üzere çaldıkta cümlesi hâba varıp Farabi dahi âlâtın alıp bir kimse vâkif olmaksızın çıkıp gitti. Hâbdan kalktıktan Farabiden nişan bulmadılar. Seyfûddevele buna pek ziyade muhabbet edip ikram eyledi . . . diye yazılıdır. Birinciden Farabının iyi bir musikişinas olduğunu, bundan da musiki hakkındaki liyakatinin efsaneleştiğini öğreniyoruz. Demek ki Farabının musikiye, musiki negamatına ve nazariyatına derin vukufu vardır.

(1) Kitabu L-Musiqi Al Kabir T. I ve II (Baron Rodolphe D'Erlanger) 1930, 1935, 1938 Paris. P. Geuthner

(2) Tıp Tarihi Enstitüsü kütüphanesi. Cilt 1. S. 134 - 140.

(3) Sütlücede Mahmud ağa camii imam ve hatibi Hasan Ayni nushasındaki nôtundan.

FARABİNİN UDU ve ESKİ ve YENİ UD HAKKINDA BAZI MÜTALEALAR

A. KEMAL ÜÇÖK

Arkadaşım Doktor Süheyl Ünver Farabinin udu resmini ve okuduğu arapça metnile beraber profesör Necati tarafından yapılan tercemesini bana verdi. Ben de günlerce bu bahis üzerinde meşgul oldum. Her ne kadar bu yazdığım bahis Türk tıp tarihini alâkadar etmezse de mademki mevzuubahis Farabinin muaddel ududur, o halde onun aletile mukayeseye yarayacak bu satırlar o udun cenahına sığınırsa elbette mazur görülür.

Tanburî Cemilin Rehberi musikisine nazaran hali hâzır ud akordu budur, (Şekil 1). Kaba düğâh teli tek olup diğer teller çift olmak üzere 6 telli ve 11 burguludur.

Farabinin icad ettiği ud muaddel resmine nazaran hepsi de çift olmak üzere 7 telli ve 14 burguludur. Burguları tam göstermek için bu kısım aslından büyük resmedilmiştir. Farabinin udunu tashih edenler (Ennedim=musahib, meclisârâ) musikişinasandan İbrahim ve İbni Muid ve İshak namında üç zattir ve bu tadilât hicretin sekizinci asrında yapılmış olup Irakayn istilâhatına göre tellerin bağlanmış olmasına münhasırdır. Perdelerin adları udun eşliğine yani tellerin bağlandığı mahalle yazılmıştır.

Bu isimler tellere mutlak olarak - yani parmak basılmaksızın - vurulduğu zaman çıkan sesin adıdır. نوت; nevanın kararı ve neva ise nühüftün cevabıdır. Aşîrana gelince hüseyinin kararı olup neva teline parmak basılmakla bulunur.

Keza resimde noktalarla işaret olunup dillerine adları yazılan sesler (nağmenin tercemesi) ise yine o noktalara parmak basılarak tel kar' (kazımak) bulunduğu surette tahsil olunur. Bundan başka kırmızı noktalarla işaret olunan adetler dahi birden sekize kadar (yani bir oktavlık) ses bulmak içindir. Bu işaretler bulunmayan negamat ise

bir oktavın üst veya altındaki بعد ذوالكل (oktav) a ait nağme yani perde ve ses olduğunu gösterir. Yarım ve çeyrek sesler için tellerde karar yerleri olmadığından tatvilden ihtirazen izahat verilmemiştir.

Alafranga ve alaturka (Hamparsom) notaları göz önünde tutularak anlayışına göre arapça metnin türkçesini inceledim.

Udun muaddel akordu ile hali hazır akordunun münakaşası:

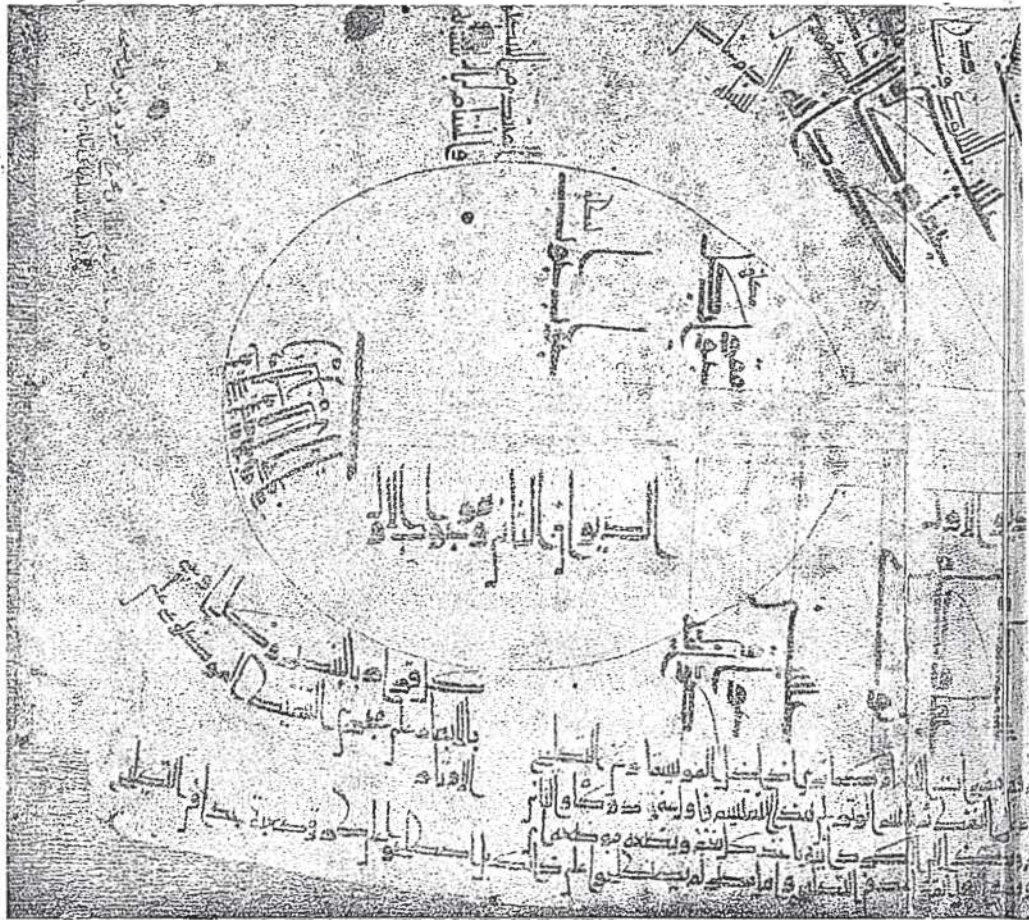
Muaddel akordda (رنت) namı altında bir tel gösterilmiştir. Halbuki (رنت) perde yani ses olmayıp terkip yani makamdır. Ve kitabın 111 inci sahifesinde gösterildiği vechile (Mi = Hüseyinî aşiran) perdesinde karar verilir. Bu itibarla bu günkü akord vechile (Lâ = Kaba dügâh) teli demek muvafık olur. Belki mazide böyle deniliyor idi. Burası bence mechuldür.

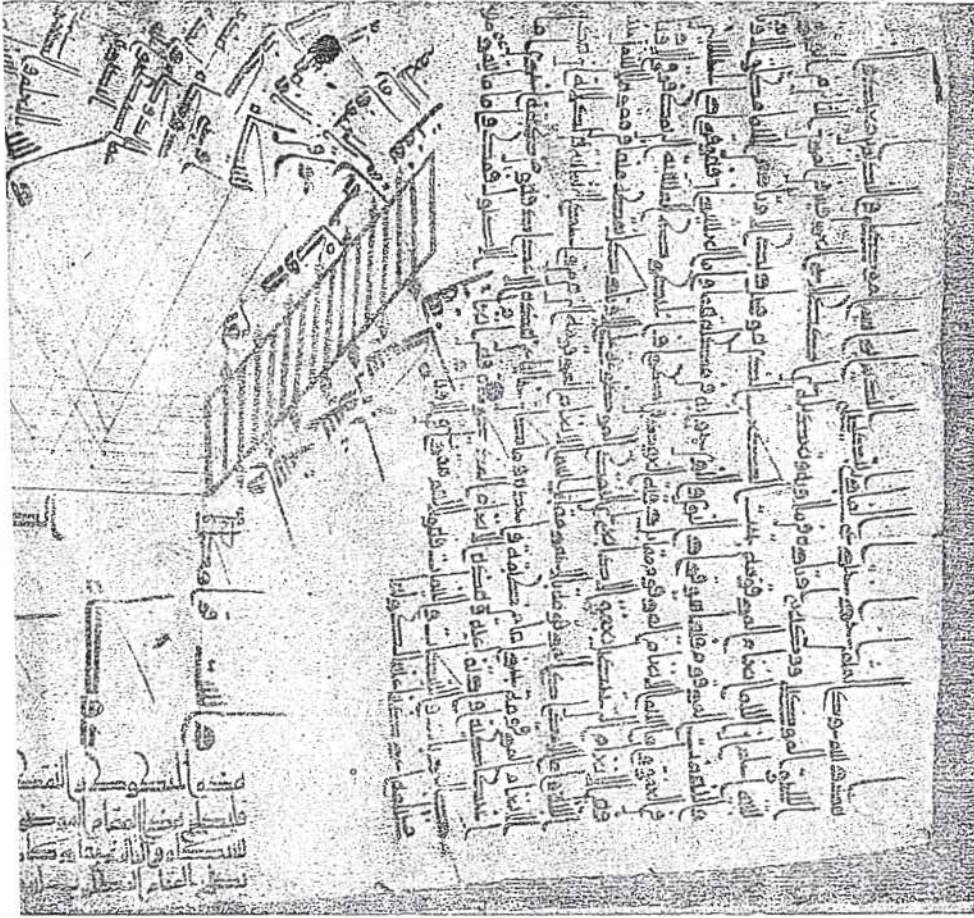
Alete ikinci tel (rast) olarak tesbit edilmiş ve üzerinde gösterilen noktalarla dillerine yazılan perde isimlerine nazaran âdetâ bugünkü tanbur ahenginin (re = yegâh) teline tahmil olunan vazife muaddel ud akordunda (sol = rast) teline yükletilmiştir. Çünkü (sol, sol = rast, gerdaniye) bu'dü zülküllî (oktav) ı üzerinde mevcut seslerin bu telden istihrac edileceği tasrih olunmuştur. Yeni akordda ise bu tele mutlak olarak darbedilirse (sol = gerdaniye) ses bulunacağından parmak basmak suretile sol anahtarına göre ikinci oktavdaki (lâ, si, do, re) perdelerini ifade ve irae etmek mümkündür. Muaddel akorddan zikrolunan ikinci oktavda 4 sesin istihracı mümkün olamaz. Bu itibarla tizleri eksiktir. Buna mukabil pes perdelerce yeni akorddan zengindir.

Yeni akordun (re = yegâh) teline mukabil (si = segâh) teli ve fazla olarak (fa = irak) teli ilâve edilmiş olmasının sebebini takdirden âcizim. Çünkü ne hanende ve ne de sazendeyim. Lâkin düşünerek buldum. Aynı zamanda arapça izahatın son satırındaki (Kel'arabât vettikât) istilahlarının manasını bilmiyorum. Yalnız (Vennimât) kelimesini (yarım ses) olarak anlıyorum. Çünkü yarım sesler hakikaten ud tellerinde parmak basarak bulunur. Böyle iken yani (لالهم مقرات) denilmiş olmasına rağmen yarım ses olan (fa = irak) perdesini göstermek için bir tel ilâve edilmiş olmasındaki tenakuza da aklım ermedi.

Yukarıda arzolunan izahattan anlaşılacağı vechile işbu muaddel

Farabinin Udu

Türklerin büyük hekim, filozof ve musikişinası Uzluk oğlu Ebu Nasrı Farabi (872 - 950) ihtirai olan ud, ve yapılan tadilatın VIIIinci asır küfi yazı ile ve arabca izahları. (Fazıl Üstad, İsmail Saib Efendi Hoca tarafından bulunup verilmiştir.) (Türk Tıp Tarihi Arkiyi ilâvesi)

[Faint, illegible text covering the majority of the page, possibly bleed-through from the reverse side.]

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

akord Irakı arap ve acemde daha ziyade pes perdeler üzerinden icrayı terennümat olunduğu cihetle mahallî ihtiyaca göre tanzim edilmiştir.

Muaddel akord resminin sonunda görülen sünbüle kelimesi ikinci oktavdaki (lâ diyez) in türkçe adı olan (sünbüle) manasına olmayıp müneccim istilahlarından olan on iki burcdan birinin adıdır. Sebebine gelince eslâf seslerin hangi burclarla ve ahlâtı erbaadan hangileri ile alâkası olduğu hakkında bir hayli imâlî fikir etmişlerdir ki resimde de bu izahatı vermeği lüzumsuz görmemişlerdir, (Kitabın 73 ve 74 üncü sahifelerine müracaat) .

Muaddel akord « resme nazaran »

Üstten birinci Telin ahengi	Havi olduğu perdeler	
1 fa (diyez)	fa, sol, lâ	zuselâse
2 si	si, do, re	»
3 mi	mi, fa, sol	»
4 lâ	lâ, si, do	»
5 re	re, mi, fa	»
6 sol	sol, lâ, si	»
7 do	do, re, mi	»

Bugünkü akord

Üstten birinci Telin ahengi	Havi olduğu perdeler	
1 re	re	zil'ehad
2 mi	mi, fa, sol	zuselâse
3 lâ	lâ, si, do	»
4 re	re, mi, fa	»
5 sol	sol, lâ, si, do, re	zülhamse
6 lâ (kaba)	lâ, si, do	zuselâse

olur ki mebde ile münteha birbirlerini takib ederler. Tabii oktavlar değişir. Yani inhitat ve irtifa (tizlik, pestlik) farkı bizatihi hasıl olur. Eger yedinci telde yazılı (nühüft) kelimesi eskiden (kaba çargâh) manasına gelirse bu akordun teknik bir akord olduğuna şüphe yoktur. Bir de yeni akorda bakınız.

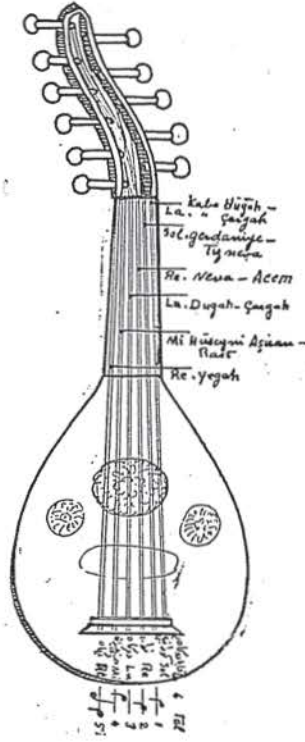
Her telin üç perde iraesine tahsis olunmasının sebebi de: tele bir mutlak, bir şehadet parmağı,

Görülüyor ki bugünkü akord teknik bir usul takib etmemektedir.

Meselâ birinci telden bir tek ses çıkarıldığı halde beşinci telden beş ses çıkarılıyor. Diğer tellerden üçer ses elde ediliyor. Beşinci tel ile altıncı tel arasında üç perde ihmal edilerek san'atkârın kabiliyetine terk olunmaktadır.

Zaten Yenikapı Mevlevihanesi postnişini merhum Celâl efendi de hali hazır akordunun (ilmi edva-

bir de adsız parmak basıldığı hal- ra muvafık olmadığını bilmünase-
de üç mızrap vurulması kabil ol- be söylemişti.
duğundan ibarettir. Gerçi altıncı
tele tam bir oktavlık vazife veril-
miş ise de bu pek az kullanılan
tiz sesleri temin içindir ve bir zül-
kül olmak haysiyetile taksimatı
bozmaz.

Yeni udun şeması
A. K. Ü.